

ENCICLOPEDIA ISTORICĂ A COMUNITĂȚILOR EVREIEȘTI DIN ROMÂNIA

De la întemeiere
la Holocaust

Volumul 2

Traducere din limba ebraică de Măriuca Stanciu
Ediție îngrijită de Marius Cazan

EDITURA INSTITUTULUI NAȚIONAL
PENTRU STUDIAREA HOLOCAUSTULUI
DIN ROMÂNIA „ELIE WIESEL”

POLIROM
2025

Cuprins

<i>Notă asupra ediției în limba română</i> (Marius Cazan)	9
<i>Cuvânt înainte al echipei editoriale</i>	11

BASARABIA

ISTORIA EVREILOR DIN BASARABIA

1. Evreii din Basarabia de la începutul așezării lor până la sfârșitul secolului al XIX-lea	17
A. Până la 1812	17
B. Prima jumătate a secolului al XIX-lea	20
C. A doua jumătate a secolului al XIX-lea	25
2. Perioada Holocaustului	35
A. Retragerea armatei române din Basarabia (1940)	35
B. Intrarea Armatei Roșii în Basarabia	35
C. Pregătirile de război împotriva Uniunii Sovietice	36
D. Situația evreilor basarabeni care au rămas în Regat	36
E. Evreii din Basarabia în timpul regimului sovietic (1940-1941)	36
F. Refugiații sub protecție sovietică	43
G. Prima perioadă a războiului	46
H. Bilanțul pierderilor	48
I. Jefuirea bunurilor evreiești	48
J. Rolul germanilor în exterminarea evreilor din Basarabia	49
K. Deportarea evreilor din Basarabia în Transnistria	50
L. Lupta politică pentru salvarea evreilor din Basarabia	52
M. Soarta evreilor basarabeni aflați pe teritoriul Uniunii Sovietice	53
N. Deținuții politici	54
O. Evreii basarabeni care au luptat împotriva germanilor	55
P. Întoarcerea supraviețuitorilor	55

BASARABIA – COMUNITĂȚI ȘI LOCALITĂȚI

Alexandreni/	Cepeleuți	78	Ismail	112	Securenii	130
Alexăndreni	Cetatea Albă	78	Leova	115	Soroca	133
Arciz	Chișinău	83	Lipcani (Târg)	115	Tarutino	144
Bălți	Cimișlia	98	Lublin/Nimereuca	118	Tighina	145
Briceni	Dumbrăveni	98	Mărculești – Colonia	119	Vadu Rașcu	147
Briceva	Edineț	101	Noua Suliță	121	Valea lui Vlad	148
Călărași-Târg	Fălești	105	Orhei	125	Vertujeni	148
Căprești	Hotin	107	Pârlița	129	Zgurița	149
Căușanii-Noi						

BUCOVINA

ISTORIA EVREILOR DIN BUCOVINA

1. Date istorico-geografice	155
2. Evreii din Bucovina în timpul Principatului Moldovei	156
3. Date statistice	157
4. Evreii din Bucovina în timpul administrației austriece	159
A. Guvernarea militară (1774-1786)	159
B. Bucovina ca provincie a Galiției (1786-1850)	161
C. Bucovina ca ducat autonom în cadrul Imperiului	164
D. Perioada Primului Război Mondial	166
5. Înaintea destrămării Imperiului Austro-Ungar	167
6. Sub administrația sovietică	170
A. Anexarea nordului Bucovinei la Uniunea Sovietică și consecințele sale	170
B. Schimbările survenite în viața evreiască	171
C. Sub semnul războiului: retragerea Armatei Roșii și revenirea ei	179
7. Perioada Holocaustului	181
A. Retragera armatei române din nordul Bucovinei	181
B. Perioada cuceririlor armatelor române și germane (vara anului 1941)	181

BUCOVINA – COMUNITĂȚI ȘI LOCALITĂȚI

Băineți/Baineț	187	Comănești	213	Ispas	222	Stăneștii de Jos	237
Bălăceana	187	Cosmeni/Cozmeni/		Jadova	222	Storojineț	238
Bănila pe Ceremuș	188	Coțmani	213	Lujeni	223	Stulpicani	240
Bănila pe Siret	188	Costești	214	Măreniceni	224	Suceava	241
Berhomet pe Siret	189	Crasna	214	Măriței	224	Sulița/	
Boian	189	Davidești	215	Mihova	224	Moldova-Sulița	245
Breaza	190	Dărmănești	215	Milie	225	Tăuteni	245
Brodina	191	Dihtineți	216	Moldovița/Ruși-		Torăceni	246
Bucșoaia	191	Dornești	216	Moldovița	225	Vama	246
Căbești	191	Doroșăuți	216	Pătrăuți/Pătrăuți	225	Vasilău	246
Câmpulung		Drăcineți	217	Plosca	226	Vatra Dornei	247
Moldovenesc	191	Frasin	217	Putila	226	Vatra Moldoviței	249
Cârlibaba	193	Gura Humorului	217	Rădăuți	227	Vicovul de Sus	249
Cernăuți	193	Gura-Putilei	219	Răstoace/Răstoace	231	Vijnicioara	250
Cincău	211	Hlinița	220	Sadagura	231	Vijnița	250
Ciomohuzi	211	Iablonița	220	Sârghieni	234	Zamostea	252
Cireș/Cereș	212	Ilișești	221	Seletin	235	Zastavna	253
Ciudei/Ciudeiu	212	Iordănești	221	Siret	235		

TRANSNISTRIA – REGIUNE DE DEPORTĂRI ȘI EXTERMINARE

TRANSNISTRIA – INTRODUCERE

1. Geografie și demografie	259
A. Populația	259
B. Evreii localnici	259
2. Guvernarea românească	261
A. Ideea anexării	261
B. Convenția de la Tighina	262
C. Structura autorităților	263
3. Deportările	265
A. Deportarea din România	265
B. Pribegii prin Transnistria	266
C. Statutul evreilor în teorie și în practică	268

4. Lagăre și ghetouri	271
A. Tipuri de lagăre	271
B. Organizarea internă	272
C. Autoapărare și acțiuni de rezistență	276
5. Mecanismul exterminării	277
A. Programul „ideologic”	277
B. Relațiile dintre armată și SS	277
C. Metodele de aplicare	278
D. Masacrarea evreilor ucraineni	279
E. Statutul locuitorilor de origine germană	280
F. Acțiunile întreprinse de VoMi	280
G. Funcția Wehrmachtului	282
H. Contribuția armatei române	285
6. Ajutorul extern	287
A. Comisia de Ajutorare de la București	287
B. Delegația Comisiei de Ajutorare pentru Transnistria	288
7. Întoarcerea deportaților	291
A. Negocieri cu privire la repatrierea deportaților	291
B. Delegații pentru organizarea repatrierii	292
C. Repatrierea orfanilor	293
D. Ultimele obstacole	294
8. Bilanțul pierderilor	296

TRANSNISTRIA – LAGĂRE ȘI GHETOURI

Acmețetca	301	Cicelnic/Cecelnîk	322	Lucineț	347	Slidi	383
Alexandrovca/		Codima/Codâma	322	Luhova	349	Slivina/Slîvine	384
Oleksandrivka	302	Colosovca	323	Mala-Kiriuca	349	Stanislavci	385
Ananiev/Anan'iv	302	Conatcăuți	324	Manicovca	350	Stepanchi	385
Arva	303	Copaigorod	324	Marinovca/		Suha-Balca	386
Balanovca	303	Crasnoe	327	Marînivka	351	Șarhorod/Șargorod	386
Balchi	303	Crijopol	327	Martinovca/		Șmerinca	391
Balta	304	Crivoi-Ozero	329	Martînivka	351	Șumilovca	392
Bar	306	Cucavca/Kukavka	329	Mateevca/		Tatarovca/	
Berezovca/		Curievca	330	Matviyivka	351	Berejanka	393
Berezivka	306	Cuzminți	330	Mișcova	352	Tiraspol	393
Berșad	308	Derebcin/Derebcîn	331	Moghilev	352	Tivriv	395
Birzula	310	Dimidovca	331	Molocnea	362	Tridubi	396
Bogdanovca	311	Djurin	332	Mostovoi	362	Trihati	396
Bondurovca/		Dubăsari	335	Murafa	364	Tropova	398
Bondurivka/		Dumanovca	335	Nemerci	366	Trostineț	398
Bondurovca	313	Frunza	337	Nestervarca/		Tulcin	399
Brailov	313	Golta	337	Nestervarka	367	Țibulovca	400
Britavca	314	Gorai	338	Nicolaevca/		Vapniarca	401
Bucov/Butsow	314	Grabivți	339	Mîkolaiivka	368	Varvarovca	405
Budi	315	Grosolovo	340	Obodovka	368	Vazdovca	406
Capusterna	315	Hrinovca	340	Odessa	369	Verhovca	407
Capustiani	316	Iampol	341	Oleanița	372	Veselinovo	407
Cariera de Piatră,		Iarișev	343	Olgopol	373	Vigoda	407
Ladejin	317	Iaruga	343	Ozarineț	374	Vindiceni	408
Carișcov/Karișkiv/		Israelovca/Iurkivți	345	Pasiuca/Pasînkî	375	Vinoj	409
Karișkov	318	Ivașcăuți	345	Pavlovca/Pavlivka	375	Vladislavca	409
Carlovca	319	Klokotnaia/		Peciora	376	Voitovca	409
Cazaciovca	319	Klekotîna	346	Penchivca	377	Voroșilovca	410
Cernevți	319	Ladejin	346	Popivți	378	Zabocrici	412
Cetvertinovca	320	Lozova	347	Rîbnița	378	Zarudnice	412
Chernasovca	320	Lucincic/		Savrani	380	Zatiscea	412
Chianovca	321	Luciînciik	347	Scazineț	382		

Lagărele germane de dincolo de Bug.....	415		
Berezovka/Berezovca . . . 419	Ivangorod/Ivanhorod . . . 422	Niemirow 427	Talalaivka 430
Bratslav/Brațlav 419	Krasnopolka 422	Nikolaev 429	Tarassivka 430
Bugakov/Buhakiv 421	Mihailovka 423	Oradovka 429	Teplik/Teplik 431
Czukov/Ciukiv 421	Naraiewka/Naraiivka . . . 427	Seminca/Semenkî 430	Ustia 433
<i>Glosar</i>	435		
<i>Abrevieri utilizate în indicațiile bibliografice</i>	441		
<i>Indice de nume</i>	447		
<i>Indice de localități</i>	454		

Notă asupra ediției în limba română

Apariția volumului al doilea din *Pinkas HaKehilot. Romanyah (Enciclopedia istorică a comunităților evreiești din România)* duce la bun sfârșit un proiect pe care Institutul Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel” l-a început în 2017, în parteneriat cu Yad Vashem și Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington (USHMM). Traducerea din ebraică a textului celor două volume a fost făcută de către Măriuca Stanciu, care, cu pricepere și moderație, a reușit să mențină echilibrul între redarea textului inițial și nevoia adaptării lui pentru un public cititor contemporan. Această misiune a fost și mai dificilă dacă ținem seama că, în cazul acestui al doilea volum publicat în limba română, au fost traduse și armonizate capitole care au fost redactate la o distanță de aproximativ zece ani.

Așa cum arătăm și în deschiderea volumului întâi, ediția în limba română a *Enciclopediei* are o împărțire și o așezare ale capitolelor ușor diferite față de ediția ebraică. Astfel, dacă în primul volum am grupat provinciile istorice care au rămas permanent sub autoritate românească în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (Vechiul Regat și Transilvania de Sud), volumul al doilea tratează acele provincii care au fost disputate în timpul războiului, iar destinul comunităților evreiești din aceste provincii este ireversibil influențat de tragedia Holocaustului din România. Am considerat că este firesc să așezăm capitolul care prezintă destinul comunităților deportate în Transnistria în continuarea capitolelor despre Basarabia și Bucovina, întrucât el reprezintă o continuare a istoriei acestor comunități după momentul deportării lor. În ediția ebraică a *Enciclopediei*, volumul al doilea conține și un capitol despre Transilvania de Nord. Rațiunile pentru care am ales să nu includem în proiectul traducerii capitolul despre Transilvania de Nord, aflată sub autoritate maghiară în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au fost enunțate în deschiderea volumului întâi și se bazează în bună măsură pe faptul că în 2019 Institutul „Elie Wiesel” a oferit publicului român volumul *Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord*, care reprezintă o analiză istoriografică recentă.

În ediția ebraică a *Enciclopediei*, perspectiva și abordarea autorilor, spiritul epocii în care textele sunt scrise (Transnistria – 1969, Basarabia și Bucovina – 1980), gradul de cunoaștere, accesul la documente și tendințele istoriografice, destinul personal și preferințele ideologice ale contributorilor sunt elemente care lasă urme atât asupra stilului, cât și a manierei în care sunt prezentate unele aspecte. De exemplu, pentru un cititor de limbă română, formulările care utilizează termenul „anexare” pentru a descrie procesul prin care provinciile Basarabia și Bucovina s-au unit cu Vechiul Regat în 1918 sau care prezintă intrarea armatelor germane și române în Basarabia și Bucovina, în 1941, drept „ocupație”, „cucerire” sau „agresiune” au o încărcătură aparte și potențialul de a-l ostiliza. Acolo unde am considerat oportun am adaptat asemenea termeni cu expresii corespondente, care sunt consacrate în istoriografia română, fără să modifice însă înțelesul sau referențialul. Un alt exemplu care ilustrează perspectiva diferită a autorilor față de narațiunea dominantă în spațiul cultural românesc se observă în maniera adesea pozitivă în care este prezentat tratamentul pe care administrația sovietică l-a oferit celor care s-au refugiat în profunzimea URSS din calea ofensivei naziste și a aliaților Germaniei. Deși condițiile acestui refugiu au fost de cele mai multe ori mizere, uneori abuzive, trebuie să ținem seama că pentru cei mai mulți dintre evreii care au trecut prin această experiență alternativa era mult mai riscantă, cu șanse de supraviețuire mult mai mici în teritoriile controlate de germani sau români.

Totodată, același context cultural și identitar influențează și reflectarea în textele *Enciclopediei* a episoadelor care abordează capacitatea de organizare și rezistență a comunităților evreiești. Adesea, narațiunile despre comunitățile deportate în Transnistria amplifică capacitatea de organizare de care dau dovadă deportații. Unele acțiuni elementare din domeniul sanitar (amenajarea unei băi, a unui spațiu pentru dezinfectare, un dispensar improvizat), alături de îngrijirea orfanilor sau asigurarea unei surse de hrană pentru cei mai neajutorați sunt descrise excesiv, în sensul în care imaginea transmisă cititorului este aceea a unor resurse rezonabile de care dispuneau deportații. Trebuie menționat însă că toate aceste forme de organizare și ajutorare aveau loc în condiții extreme, iar în universul concentraționar din Transnistria înțelesul unor termeni precum „spital”, „farmacie”, „cantină”, „atelier”, „cămin” nu coincide cu înțelesul convențional al acestora, fiind vorba de niște replici rudimentare și aproximative.

De-a lungul capitolului privitor la Transnistria, în varianta ebraică apare cu o frecvență considerabilă un termen care nu are un corespondent în limba română. Este un termen din jargonul deportaților care a fost recuperat de istoriografie, reprezentând o variantă idișizată a cuvântului german *Aktion* și care desemnează acțiunile germanilor, pe ambele maluri ale Bugului, în care controlează și adună grupuri de deportați din ghetouri sau lagăre pe care ulterior îi execută sumar. În lipsa unui termen specific în limba română, am ales să utilizăm expresia „acțiune germană”.

La fel ca în primul volum, pentru ușurarea parcurgerii textului ediției românești, traducătoarea a elaborat un glosar de termeni care în marea lor majoritate sunt specifici culturii și istoriei evreiești, frecvența lor de-a lungul enciclopediei fiind mare. Pentru o facilă identificare în text, acești termeni sunt scriși cu litere cursive la prima ocurență dintr-un subcapitol, fiind urmați de simbolul * (de exemplu: *heder**). Totodată, acolo unde a fost cazul, cu precădere în capitolul care prezintă localitățile din Transnistria, am ales să adăugăm toate variantele numelor localităților cunoscute în istoriografie și identificate de noi, inclusiv multiplele variante românești care au fost utilizate în perioada guvernământului Transnistriei. Acestea sunt scrise cu litere cursive, între paranteze, la începutul fiecărei voci din enciclopedie.

De asemenea, am corectat tacit greșelile factuale identificate prin adaptarea textului pentru cititorul român de astăzi, fără însă a altera esența informației enunțate de către autori. Acolo unde am considerat oportun, am introdus în paranteze drepte anul [1969] sau [1980], încercând să-i reamintim cititorului că raportarea la subiect, formulările, unele lacune sau stadii timpurii de interpretare ale unor episoade istorice trebuie înțelese în contextul în care a fost scrisă enciclopedia. Menționăm că în ediția ebraică nu există note de subsol. Acest tip de intervenție în text aparține cu precădere traducătoarei Măriuca Stanciu, care, cu generozitate, oferă cititorului informații biografice de bază pentru majoritatea personalităților menționate în text, precum și alte clarificări care facilitează înțelegerea textului. Aceste intervenții sunt marcate prin abrevierea n.t. (nota traducătorului). Totodată, acolo unde am considerat oportun să aducem completări, clarificări sau nuanțări cu privire la afirmațiile sau interpretările autorilor, subsemnatul a operat astfel de intervenții în note de subsol. Aceste note se deosebesc de cele ale traducătorului prin lipsa abrevierii de la final.

Odată publicat acest volum, putem considera că publicul românesc are la dispoziție o imagine de ansamblu a istoriei tuturor comunităților evreiești din spațiul românesc. Această încercare de cartografiere a istoriei evreilor, care prezintă sintetic destinul fiecărei comunități, a început în 2019, când Institutul „Elie Wiesel” a publicat traducerea volumului *Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord*, coordonată de Randolph Braham.

La finalul acestui proiect mă simt dator să-i amintesc pe unii dintre autorii consacrați ai domeniului și totodată să aduc mulțumiri celor care au contribuit la apariția acestui volum. Cu sentimente de recunoștință și prețuire se cuvine să-i menționez pe câțiva dintre cercetătorii care au marcat cunoașterea despre istoria evreilor în spațiul românesc, mai cu seamă în secolul XX. Fără abilitatea, priceperea și perseverența lui Matatias Carp, Jean Ancel, Lya Benjamin și Radu Ioanid această ediție a lucrării, precum și multe alte volume apărute în ultimii 30-40 de ani ar fi fost mai sărace. Mulțumesc Măriucăi Stanciu pentru o colaborare ireproșabilă și pentru seriozitatea și acribia cu care a tratat un text anevoios. În final doresc să mulțumesc colegilor din echipa Institutului „Elie Wiesel” pentru sprijinul acordat și pentru bunăvoința cu care au contribuit la acest proiect. Adresez mulțumiri speciale lui Alexandru Florian, care a avut ideea acestui proiect editorial și care a susținut neîncetat acest demers. Mulțumesc echipei Editurii Polirom, Adrian Șerban, Ioana Aneci, Silviu Romaniuc, Radu Răileanu, care cu eficiență și profesionalism au contribuit la apariția acestui volum.

Marius Cazan
septembrie 2025

Cuvânt înainte al echipei editoriale

Acest volum, al doilea dedicat comunităților evreiești din România, este o continuare a *Enciclopediei comunităților evreiești din România*, apărută în 1969. Granițele folosite pentru definirea apartenenței la evreimea română sunt cele din 1939, anul izbucnirii celui de-al Doilea Război Mondial, așa cum s-a stabilit la elaborarea enciclopediilor din seria *Pinkas Ha-Kehilot (Enciclopedia comunităților)* redactate de Yad Vashem. Împărțirea pe capitole corespunde și geografiei culturale evreiești. Evreii din Basarabia, Bucovina și Transilvania (de Nord)¹ – regiunile istorice care fac subiectul acestui volum – au fost influențați în mare măsură de situația evreilor din țările cărora le-au aparținut până la sfârșitul Primului Război Mondial, și anume Rusia, Austria și Ungaria. În perioada interbelică administrația română a hărăzit o soartă comună acestor comunități, fără să existe însă o fuziune reală între ele. În perioada Holocaustului (1941-1945) Basarabia și Bucovina au redevenit ținuturi românești, după un an de administrație sovietică (1940-1941). După izbucnirea războiului împotriva Uniunii Sovietice (iunie 1941), unități ale armatei române, alăturându-se forțelor invadatoare germane, au întreprins acțiuni violente asupra evreilor din cele două regiuni. Ulterior, evreii au fost deportați în teritoriul ucrainean cucerit de armata română, care a primit atunci numele de „Transnistria”. Soarta acestor deportați este descrisă în prezentul volum.

Dorim să atragem atenția cititorilor cu privire la o serie de schimbări metodologice care apar în volumul al doilea, comparativ cu primul volum. Materialul istoric publicat în primul volum tratează în bună măsură o *terra incognita* a istoriografiei evreiești. Nu același lucru se poate spune despre comunitățile din Basarabia și Bucovina. Despre Basarabia s-au publicat deja monografiile generale ale comunităților și localităților respective. Și despre Bucovina au apărut monografiile comprehensive în limba germană. Desigur, în cercetările generale despre evreii din Ungaria sunt date și referiri la evreii din Transilvania, în general, și la perioada Holocaustului, în particular. De aceea, am putut să ne rezumăm, în acest volum, la descrieri cu caracter rezumativ. Cu toate acestea, revendicăm pentru noi înșine dreptul de a publica pentru prima oară date, acordând atenție evreilor și comunităților despre care nu există nicio mențiune sau aproape deloc informații scrise. O scurtă cercetare în enciclopedia, de exemplu în cea care a apărut între 1906 și 1913 în limba rusă despre comunitățile din Basarabia, lămurește afirmația noastră. Într-un volum impresionant dedicat evreilor din Basarabia din *Enciclopedia comunităților din exil* (vol. 11, Ierusalim, 1971) sunt capitole cu caracter general despre evreii din Basarabia, dar nu există descrieri separate pentru diferitele comunități.

Cele două volume în limba germană despre evreii din Bucovina, editate de Hugo Gold în 1958, includ, în afara articolelor cu caracter general, descrieri a 24 de comunități, dar ele se bazează mai curând pe amintiri personale. În volumul nostru sunt descrise comunitățile, chiar și cele mai mici.

În ciuda tuturor eforturilor, nu am putut totuși să includem, mai ales în cazul Basarabiei și Bucovinei, toate așezările în care se aflau evreii. În timp ce în volumul întâi am reușit să prezentăm aproape toate comunitățile care existau în Regat, în Transilvania de Sud, chiar și ghetourile sau lagărele din Transnistria, nu așa stau lucrurile cu comunitățile din Basarabia și Bucovina, mai ales când e vorba de mici localități despre care nu există niciun material scris. În acele așezări exterminarea a fost totală și s-a petrecut imediat după ocuparea lor de către armata română. Nu au rămas supraviețuitori care să depună mărturie cu privire la soarta amară a comunității lor. Supraviețuitori se află în Uniunea Sovietică sau au emigrat în țări îndepărtate. Cei care se află în Israel nu au răspuns întotdeauna nenumăratelor apeluri, publicate în presa de limbă ebraică sau în cea română ori idiș, să vină și să depună mărturie.

Pentru acest volum am beneficiat de contribuția regretatului istoric specializat în istoria evreilor bucovineni dr. Nathan Michael Ghelber², care ne-a pus la dispoziție arhiva sa particulară și care a apucat să scrie înaintea morții sale despre comunitatea evreiască din Cernăuți în perioada administrației austriece. Alți cercetători au contribuit, fiecare în domeniul său, la pregătirea acestui volum.

Echipa editorială [1980]

1. Această împărțire menționată de echipa editorială a ediției ebraice nu corespunde celei românești. În nota asupra ediției în limba română prezentăm argumentele pentru care am modificat împărțirea pe capitole în economia celor două volume. Cu toate acestea, am considerat important să păstrăm integral cuvântul înainte al echipei editoriale care a alcătuit *Enciclopedia*.
2. Nathan Michael Ghelber (1891-1966), istoric austriac de origine evreiască și important lider sionist. A emigrat în 1934 în Palestina mandatară. Este autorul a peste 1.000 de studii și articole despre istoria poporului evreu și istoria sionismului și unul dintre principalii contributivi la *Jüdische Lexikon*, *Encyclopaedia Judaica* și *Encyclopaedia Hebraica* (n.t.).

Evreii din Basarabia de la începutul așezării lor până la sfârșitul secolului al XIX-lea

A. Până la 1812

1. Regiunea geografică cunoscută sub numele de Basarabia se află în sudul Europei de Est, între Rusia și România. Nistrul constituie granița estică cu Ucraina, iar Prutul, cea vestică ce o separă de Moldova (România). Suprafața regiunii este de 45.600 km².

Basarabia nu a fost niciodată o entitate politică independentă. Aproape de sfârșitul secolului al XIV-lea a început să se răspândească în această regiune stăpânirea voievozilor Moldovei, care cu puțin timp înainte se organizase ca principat independent, iar în primul sfert al secolului al XV-lea întreaga regiune se afla în totalitate în interiorul granițelor acestui principat. Dar în secolele XV-XVIII multe zone din Basarabia au ajuns sub stăpânire turcă, care le-a transformat în „raiale” – adică teritorii aflate în mod direct sub administrația turcă. Partea sudică a regiunii este o zonă de câmpie, numită Bugeac, populată de tătari originari din Hanatul Crimeii, regiunea devenind parte a statului tătar aflat sub suzeranitate otomană. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, fâșia de litoral al Mării Negre dintre Dunăre și vărsarea Nistrului, cu fortărețele Reni, Ismail, Chilia și Akkerman (Cetatea Albă), precum și zona Bender (Tighina), situată de-a lungul Nistrului, în sud-est, ca și ținutul Hotinului, din nord, se aflau direct sub administrația otomană. Bugeacul era, deci, parte a Hanatului Crimeii, aflat sub suzeranitatea sultanului; partea centrală și cea central-nordică ale regiunii, precum și malul Prutului, în partea sa sudică, au rămas sub stăpânirea Moldovei. Această regiune era împărțită în județe astfel: Soroca, Iași, Orhei, Hoterniceni, Codru și Greceni. În acea perioadă denumirea de Basarabia era aplicată doar părții sudice a regiunii – Bugeac.

Deoarece era situată între mari puteri rivale, Basarabia a fost deseori zonă de război între acestea, până când în cele din urmă a fost anexată Rusiei, conform Tratatului de pace ruso-turc semnat la București în 1812.

Datorită poziției sale geografice, Basarabia era, precum vecina sa Moldova, o verigă importantă a comerțului desfășurat de-a lungul secolelor XIV-XVII între centrele comerciale din sudul Poloniei și alte orașe din Europa Centrală, pe de-o parte, și țărmurile Mării Negre, Constantinopol și țările asiatice, pe de alta. Începând cu secolul al XIV-lea Basarabia era traversată de drumuri comerciale care făceau legătura între Lvov, în Galiția, și portul Kaffa din peninsula Crimeea, precum și Akkerman și Chilia din Basarabia. Importanța Basarabiei ca

zonă de tranzit în comerțul dintre Galiția și țările de la răsărit nu s-a diminuat nici după ce porturile de la Marea Neagră au căzut sub stăpânirea turcă în ultimul sfert al secolului al XV-lea.

În literatura istorică a evreilor din România găsim informația că în sudul și nordul Basarabiei trăiau evrei în timpul ocupației romane asupra Daciei, în secolul I e.n. Dar această supoziție se bazează pe presupuneri și dovezi discutabile care nu rezistă criticilor. Spre deosebire de cele de mai sus, ar putea să existe o bază reală a ipotezei că ar fi fost o comunitate evreiască la Akkerman (Belgorod/Cetatea Albă). Această ipoteză se bazează pe legenda hagiografică a Sfântului Ioan „Cel Nou”, ucis de tătari la Akkerman aproximativ în anul 1330. În legendă se pomenește existența unei comunități evreiești la Akkerman, care era stabilită într-un cartier separat. Deși relatarea îmbracă un caracter legendar evident, fiind elaborată la 60-70 de ani după evenimentele descrise, s-ar putea ca ea să oglindească o realitate istorică.

Primele informații de încredere referitoare la prezența evreilor pe pământul Basarabiei sunt legate de comerțul „răsăritean”, menționat mai sus, dintre Polonia și țărmurile Mării Negre. Acest comerț a atras și negustori evrei ca participanți activi încă din secolul al XV-lea – deși o dovadă directă a faptului că acești negustori evrei foloseau drumul comercial ce străbătea Moldova și Basarabia datează abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Din documentele de care dispunem aflăm că, între anii 1467 și 1479, în comerțul dintre Lvov și Istanbul au fost activi trei evrei sefarzi din Istanbul, care aveau agenți și ajutoare. Aceștia din urmă, în călătoriile lor spre și dinspre Lvov, treceau prin Moldova și Hotin, în Basarabia.

Informațiile despre venirea negustorilor evrei în Basarabia devin mai numeroase în secolul al XVI-lea. În a doua jumătate a acestui secol și mai ales în ultimul lui sfert negustori evrei din Istanbul, care circulau spre și dinspre Lvov, poposeau pe drumul comercial care lega Reni și Chilia de Hotin. În paralel cu aceste informații, în perioada respectivă apar dovezi despre negustori evrei din Polonia care foloseau aceleași rute, trecând și prin Basarabia. Unii dintre ei se aflau doar în trecere, alții însă veneau să-și vândă marfa localnicilor în piețe și la târguri. Primele știri despre prezența unor negustori evrei din Polonia în Basarabia datează din 1541, dar în respectivul document se specifică clar că astfel de vizite cu scop comercial avuseseră loc și înaintea datei menționate. Dovezi credibile cu privire la prezența în Basarabia a negustorilor evrei din Polonia la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea

reies din response ale unor rabini și *daianim** care trăiau în Polonia: R. Yoel Sirkis, R. Beniamim bar Abraham Selnik, R. Meir ben Ghedalia din Lublin¹.

Într-o astfel de responsă se menționează că în anul 1591 exista la Akkerman o comunitate evreiască ce avea un rabin și judecători ai tribunalului rabinic; existența acestora ne permite să presupunem că înființarea comunității avusese loc înaintea datei amintite. Totuși, există indicii cu privire la locuitorii evrei în Akkerman, sau poate doar karaiți (vezi *karaism**), încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Există dovezi că în această perioadă la Akkerman au trăit și au scris o parte din operele lor înțelepți karaiți importanți. În secolul al XVI-lea evrei trăiau și în alte două orașe din sudul Basarabiei: la Căușani (în al cărui vechi cimitir evreiesc s-au găsit pietre funerare din secolul al XVI-lea) și la Chilia, unde sunt amintiți evrei în 1545. În centrul și nordul regiunii evrei locuiau, probabil, la Hotin, care era un important punct vamal și centru principal al drumului comercial dintre Polonia și Moldova, dar nu există date certe în acest sens. Primele concentrări de locuitori evrei în centrul și nordul Basarabiei au apărut abia în secolul al XVII-lea, ca urmare a frecventelor popasuri făcute de negustorii evrei din Polonia, o parte dintre ei stabilindu-se în orașele basarabene. Apariția comunităților evreiești din Basarabia a fost determinată de masacrele cazacilor lui Bogdan Hmelnițki împotriva evreilor (1648-1649), în urma cărora refugiați din Ucraina și-au găsit refugiul în Basarabia. Un călător care a trecut prin Soroca în 1657 relatează că orașul era „plin cu evrei”, unii originari din Polonia și alții din Ucraina, care fugiseră de teama cazacilor.

În secolul al XVIII-lea evreii trăiau aproape în toate orașele Basarabiei. Dovezile care ne stau la dispoziție ne permit să presupunem că în majoritatea acestor așezări urbane evreii s-au stabilit în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, deși au existat comunități, precum cele din Bălți și Telenești, care au fost înființate abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea. În unele cazuri, evreii au fost invitați de către proprietarii de moșii să se stabilească pe ele pentru a le dezvolta și a le transforma în așezări urbane, așa cum a fost cazul la Bălți și Pînzăreni. Există și un proces al stabilirii evreilor la sate, unde ei se îndeletniceau cu luarea în arendă a terenurilor agricole, așa cum obișnuiseră să facă în Ucraina vecină. Datele recensământului plătitorilor de impozite organizat în Moldova în 1803 arată că evreii se stabiliseră cu predilecție în satele din regiunile moldovenești ale Basarabiei. Majoritatea trăiau în județele nordice – Soroca și Orhei – și doar puțini se stabiliseră în județele sudice ale regiunii.

2. În momentul anexării Basarabiei la Rusia trăiau aici 20.000 de evrei, reprezentând aproximativ 4% din totalul populației. Dintre aceștia, aproximativ 60% se stabiliseră în 20 de localități urbane, iar restul trăiau în mediul rural. În general, câte o familie evreiască locuia în fiecare sat. Chiar și în orașe numărul evreilor era scăzut. Pentru cele 14 așezări urbane din care avem date referitoare la numărul evreilor, în șapte locuiau doar câteva sute de evrei – între 100 și 500; în patru orașe locuiau între 500 și 1.000 de evrei și doar în trei orașe trăiau între 1.000 și 2.000 de evrei. Doar comunitatea

din Chișinău număra 2.000 de persoane. Dar populația urbană a Basarabiei nu era numeroasă și astfel procentul evreilor în cadrul populației urbane a regiunii varia de la 35% la 40%. Dar, în timp ce în orașele din nordul regiunii evreii reprezentau 40-45% din totalul populației, în orașele din sudul regiunii numărul lor era mult mai mic, atingând, în anumite localități, doar 5-6% din totalul populației.

Majoritatea evreilor basarabeni – aproximativ două treimi – erau concentrați în cele trei județe nordice: Hotin, Soroca, Iași (până în 1887, ulterior redenumit Bălți), care se învecinau cu teritoriul celei mai vechi și mai dense populări evreiești din Polonia. În cele patru județe sudice: Bender, Codru, Ismail și Greceni locuiau doar 13% din evreii regiunii. Această situație a locuirii evreilor în Basarabia indică originea, direcția de deplasare și răspândirea lor în teritoriu. Populația evreiască din Basarabia este o continuare a marelui nucleu evreiesc din Polonia, care s-a extins spre sud și vest. Mulți dintre cei care au migrat s-au stabilit în apropierea localităților lor de origine. Noile așezări semănau din punctul de vedere al structurii economice și sociale cu cele de origine. Mai mult, județele în care evreii au decis să rămână erau cele mai dens populate din Basarabia: în cele trei județe nordice menționate trăia 51,1% din totalul populației, în timp ce în cele patru județe sudice locuia doar 18,4% din totalul populației.

La fel ca în Ucraina și Polonia învecinate, și în Basarabia evreii din satele regiunilor moldovenești își câștigau traiul din luarea în arendă a terenurilor agricole și a altor bunuri și din distilarea băuturilor spirtoase. Toate documentele de care dispunem evidențiază locul important ocupat de practica arendării în economia comunităților evreiești din Basarabia în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Evreii luau în arendă de la proprietari mori, livezi, poduri, heleșteie, vaduri. Existau evrei care arendau moșii întregi cu drepturile aferente. Doar podgoriile bisericilor, aflate pe moșii, erau scutite de plata arende și a zeciuiei din recoltă. Obiceiul de a da în arendă evreilor traversările de pe Nistru s-a răspândit așa de mult printre boierii ale căror moșii se aflau de-a lungul râului, încât ispravnicul ținutului Soroca a cerut, în 1741, voievodului să interzică astfel de arendări, argumentând că el nu poate garanta, în situația creată, siguranța graniței. În orașe, evreii trăiau în special din negoț; alături de ei făceau comerț și negustori greci și armeni. În general se făcea comerț cu produse agricole sau cu mărfuri absolut necesare sătenilor: vite, ceară, untură, cereale, sare, pește, fructe, vin, cizme etc. Negoțul era limitat în general la piața internă și se concentra în câteva piețe și iarmaroace organizate în orașe. Dar existau și negustori evrei care făceau comerț la scară mai mare, unii dintre ei aveau legături comerciale în străinătate. Registrele vamale din punctele de vamă de la granițe indică un trafic mare de negustori evrei care importau pește, cafea, bumbac, parfumuri, piei. De asemenea, importau cantități considerabile de băuturi alcoolice din Ucraina și Polonia. O ramură deosebit de importantă a comerțului cu alte țări era exportul de vite și cai. La începutul secolului al XIX-lea trăiau în Basarabia evrei care concentraseră în mâinile lor averi considerabile, iar după venirea rușilor, începând cu 1806, unii evrei deveniseră furnizori ai noilor autorități.

O parte a evreilor basarabeni erau meșteșugari, însă nu avem detalii cu privire la procentul celor care își câștigau traiul astfel și nici la îndeletnicirile practicate. Evreii basarabeni aveau și ei nevoie, fără îndoială, de practicanți ai meșteșugurilor specifice iudaismului și obiceiurilor tradiționale

1. Meir ben Ghedalia din Lublin (1558-1616), rabin polonez, exeget talmudist și expert în dreptul iudaic. A servit ca rabin la Cracovia și Lvov, iar din 1613 a fost rabin la Lublin, unde a întemeiat o *ieshiva* pe care a și condus-o (n.t.).

evreiești, precum casapi, brutari, croitori (care respectau interdicția amestecării țesăturilor de naturi diferite). În 1727 se aflau la Soroca măcelari și casapi evrei. Desigur că și în alte comunități din regiune era aceeași situație. Totuși, se pare că numărul meseriașilor evrei din Basarabia, cel puțin până la mijlocul secolului al XVIII-lea, era foarte mic, la fel cum era în întreaga Moldovă. Domnul Moldovei, Dimitrie Cantemir, scria în *Descriptio Moldaviae* (1716) că evreii moldoveni se ocupau doar cu negoțul sau erau hangii, nefiind însă menționată existența unor meșteșugari. Numărul meseriașilor a început să crească în Moldova, și deci și în Basarabia, abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, așa cum reiese din regulamentele Societății Sacre de Înzmormântare (*Hevra Kadisha**) din câteva orașe ale Principatului Moldovei, inclusiv din Basarabia. În aceste regulamente se menționează că, în cazul decedării unui membru al Societății, „croitorii și ceilalți meseriași membri” nu vor lucra până la sfârșitul ceremoniei funerare. Acest regulament a fost stabilit de Hevra Kadisha din Chișinău, înființată în 1773, și de Hevra Kadisha din Telenești, înființată în 1794. Despre multitudinea de meșteșuguri practicate de evreii din Moldova relatează și străini care au trăit o perioadă în principat. Impresiile lor sunt valabile și pentru evreii din Basarabia. Contele francez D'Hauterive¹, care fusese secretarul domnului Moldovei Alexandru Mavrocordat între anii 1785 și 1787, povestește într-o descriere a Moldovei, scrisă în 1785, despre tâmplari, croitori și ceasornicari evrei, iar în catastifele de socoteli ale domnitorului Grigore Callimachi din 1763-1764 se amintește un ceasornicar evreu care locuia în Orhei.

În privința statutului juridic, situația evreilor din Basarabia, stabiliți în regiuni care aparțineau principatului Moldovei, era similară celei a evreilor moldoveni, al căror statut juridic de la începutul secolului al XIX-lea poate fi rezumat astfel:

1. se puteau stabili în principat, fără opreliști, oriunde doreau, atât în târguri cât și în sate;
2. fiecare comunitate constituia o entitate fiscală independentă, care plătea autorităților, centralizat pentru toți membrii săi, un impozit anual fix, în schimbul căruia evreii erau scutiți de plata altor taxe și impozite. Stabilirea internă a impozitelor și colectarea lor revenea comunității, fără niciun amestec al autorităților. Acest tip de prevederi au fost fixate prin privilegiile acordate de domnitori fiecărei comunități în parte;
3. toți evreii din Moldova erau organizați într-o structură corporativă – breasla, ale cărei caracteristici erau asemănătoare cu cele ale altor organizații ale clasei de mijloc urbane, precum și cu cele ale comunităților de alte etnii stabilite în Moldova. „Breasla jidovilor” numea deopotrivă orice comunitate evreiască independentă, dar și pe toți locuitorii evrei ai principatului. La fel ca în cazul altor corporații, și corporația evreilor se bucura de recunoaștere oficială din partea autorităților și de autonomie administrativă și judecătorească, în plus față de autonomia fiscală deja menționată. Multe dintre atribuțiile administrative și judecătorești erau îndeplinite de *haham-bașa**, rabinul-șef și autoritatea supremă a evreilor din principatul Moldovei. Haham-bașa era îndrituit să se ocupe de toate problemele

„breslei jidovilor”, conform legilor și obiceiurilor religiei evreiești, de asemenea avea sarcina să judece toate pricinile în care părțile erau evrei, în afara problemelor importante asupra cărora se pronunța vel-cămărașul – înaltul funcționar care răspundea de veniturile statului și căruia „breasla jidovilor” îi era subordonată. Autoritatea haham-bașei se întindea asupra tuturor comunităților evreiești din principat, iar el avea dreptul să numească și să accepte funcționarea rabinilor și a liderilor comunitari laici. De asemenea, el avea dreptul să impună taxe populației evreiești, iar în orașele de provincie se aflau reprezentanții săi care le colectau;

4. viața și bunurile evreilor erau apărate de autorități în aceeași măsură cu ale celorlalți locuitori;
5. evreii puteau să practice liberi comerțul – atât cu ridicata, cât și cu amănuntul – la fel și diferite meserii;
6. ei puteau să cumpere și să dețină locuințe și prăvălii în orașe, dar le era interzis, conform unei vechi cutume, să cumpere și să fie proprietari de moșii și terenuri în mediul rural, precum și proprietari de vii, oriunde ar fi fost acestea din urmă amplasate;
7. le era interzis să arendeze moșii, dar puteau lua în arendă vânzarea de băuturi alcoolice în mediul rural;
8. sinagogile puteau fi construite doar din lemn și doar la o anumită distanță față de biserici, dar numai în baza unui aviz favorabil din partea domnitorului;
9. începând cu anul 1841 evreii nu aveau voie să angajeze, ca servitori, copii creștini sau femei creștine mai tinere de 30 de ani;
10. evreilor le era interzis să depună mărturie împotriva creștinilor;
11. evreii trebuiau să depună un jurământ special – *More Judaico**;
12. alte regulamente, în special de natură canonică, au fost aplicate pentru a reduce cât mai mult posibil contactul dintre evrei și creștini cu scopul de a evita răspândirea propagandei religioase.

La fel ca toți ceilalți evrei din Moldova, și evreii basarabeni erau la cheremul domnitorilor și al bunului lor plac, așa cum o dovedește evenimentul petrecut la Onițcani, în 1726, când evrei din oraș au căzut victime acuzației de omor ritual, învinuire care i-a permis domnitorului de atunci să stoarcă mulți bani de la acuzații pe nedrept. În anumite cazuri domnitorii stabileau reguli prin care situația evreilor devenea comparabilă cu a celorlalți orașeni în ceea ce privește plata impozitelor; un astfel de regulament a fost stabilit de domnul Moldovei, în perioada 1741-1742, pentru evreii din Chișinău. În acest oraș, la fel ca în altele din principat, evreii au avut, în secolul al XVIII-lea, legături de bună vecinătate cu locuitorii creștini și acționau împreună pentru apărarea intereselor comune; ei participau, împreună cu creștinii la negocieri cu proprietarii locali pentru stabilirea drepturilor și obligațiilor tuturor locuitorilor.

Nu deținem detalii cu privire la situația juridică a evreilor care trăiau în regiuni aflate sub stăpânirea directă a turcilor. Se poate presupune că statutul lor era similar celui din alte teritorii otomane; dreptul practicării religiei și libertatea comerțului nu le-au fost îngrădite, dar ei erau supuși ai administrației locale.

În afara faptului că erau supuși autorității haham-bașei din Iași, organizarea internă a comunităților din Basarabia în această epocă nu era, în general, diferită de cea a altor

1. Alexandre Maurice Blanc Lanautte, conte d'Hauterive (1754-1830), politician și diplomat francez, consul al Franței la New York, ulterior numit consilier de stat sub Napoleon Bonaparte (n.t.).